

Эмануіл Іофе

Рыгор Рэлес Роздумы над творчасцю

Не так даўно аўтар гэтых радкоў перачытаў кнігу Рыгора Рэлеса «У краі светлых бяроз», выдзенаю ў Мінску амаль дваццаць гадоў таму — у 1997 годзе. Гэта выбраныя творы аўтара, частка якіх выходзіла ў перыёдыцы на ідыш. У кнігу ўвайшлі апавяданні, навелы, аповесць і п'еса. Прычым, пераклад быў выкананы самім аўтарам.

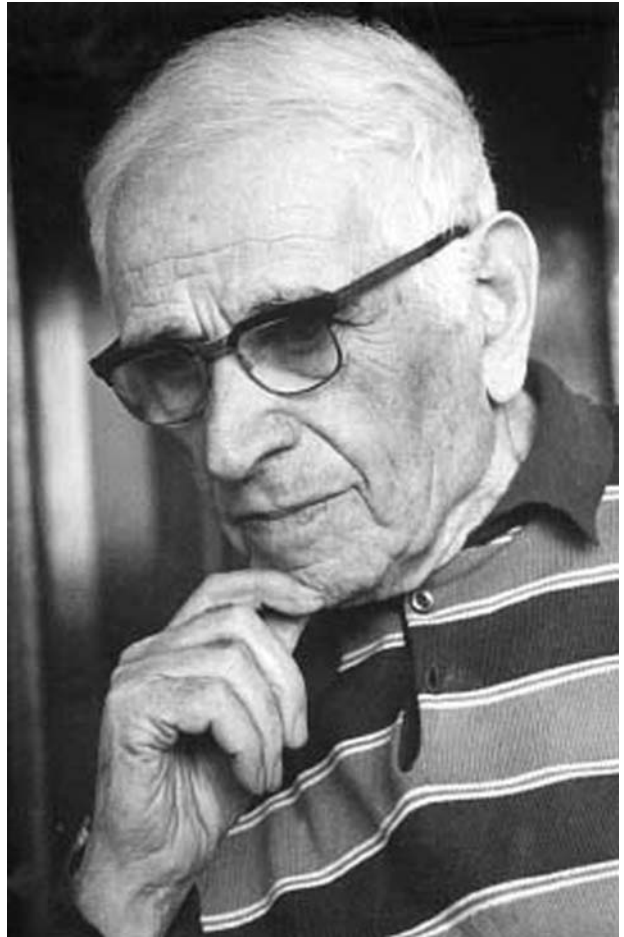
Аўтабіяграфічная аповесць «Над ракой Ульянкай» адлюстроўвае дзяцінства і юнацтва аўтара. Яна ахоплівае перыяд ад пачатку Грамадзянскай вайны да пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Дзеянне адбываецца ў мястэчку Чашнікі, дзе працякае рака Ульянка — прыток Улы, якая ўпадае ў Дзвіну.

Аповесць чытаецца з незгасальнай цікавасцю. Правобраз галоўнага героя, Генкі, ад імя якога вядзецца апавед, — сам аўтар. Перад чытачом праходзіць гісторыя Чашнікаў на працягу двух дзесяцігоддзяў. Жыццё і побыт жыхароў мястэчка паказаны на фоне некаторых падзей з жыцця бацькі Генкі — Лейбы і яго кампаньёна Томаша, дзеянняў банды Капусты і першых так званых сацыялістычных пераўтварэнняў. Рэлесу ўдалося стварыць тыповыя і запамінальныя вобразы Мендэля-мясніка, Моты-быка, гандляркі Сошы, рэлігійнага фанатыка — дзядзькі Генкі, самага разумнага чалавека ў гандлёвым радзе Гершана, касога Іосіфа, мачыхі Генкі — Наташы, яго сяцёр Соні, Сары і Мані, яго цётка Полі і Ноны, яго суседзяў Шайкі і Фімкі. Запамінальныя трагічныя вобразы Ханкі — жонкі бандыта Эфройкі Бранда, магільшчыка Цале-Бера.

Вялікай падзеяй для жыхароў мястэчка Чашнікі стаў прыезд тэатра Уладзіслава Галубка. Вось як апісвае гэтую падзею Рыгор Рэлес:

«В месечке — большая новасць: пріехаў тэатр Голубка. Ужэ выявіліся афішы на заборах і воротах, прибавілось работы портникам. Дамы і дзевицы заказывали платья, чтобы не стыдно было показаться людям в Народном доме. Даже Соне отец купил ситцу на платье и брезентовые туфли.

Рыгор Львовіч Рэлес

...В лавках увеличился спрос на духи и пудру. Даже торговка семечками и бобами Соша и та запаслась товаром. Бобы зрители не ели в Народном доме. Это считалось неприличным, а семечки грызть — другое дело. Этим развлекались самые культурные люди местечка...

В эти дни суетились и родители взрослых незамужних дочерей. Для дочек покупались самые дорогие билеты. Их одевали в лучшие наряды. Быть может, кому приглянется там, и дело обойдется без свата Бейдика, который на этом много зарабатывал.

Зрители сидели в театре как очарованные. Если ставилась трагедия, то у всех были заплаканные глаза. А когда разыгрывалась комедия, то уже во время антракта повторяли друг другу услышанные шутки и хохотали до упаду. О, местечковые зрители очень бурно реагировали на

постановки! Это не могли не замечать и сами артисты».

На мой погляд, Рыгор Рэлес стварыў яркія вобразы партыйных работнікаў і чэкістаў — начальніка мясцовага ДПУ Дрындына і кіруючай тройкі: Бенцмана, Плюта і Сяржантава. Чытач робіцца сведкам самага сапраўднага рабунку, а дакладней аперацыі па рэквізіцыі золата і іншых каштоўнасцей у мясцовых гандляроў, да правядзення якой, акрамя міліцыянераў і камсамольцаў, былі прымусова прыцягнуты хлопчыкі-школьнікі.

З глыбокай павагай Рыгор Рэлес паказвае сваіх герояў — беларусаў, рускіх, палякаў, прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей. Прывядзём толькі адзін абзац.

«Преподаватель белорусского языка Феодосий Григорьевич Иванов привил ребятам любовь к литературе. За полгода, что Генка учился в школе, он прочел много книг на русском и белорусском языках. Многие стихи он перечитывал до тех пор, пока не запоминал наизусть».

Прататыпам Віці стаў будучы беларускі пісьменнік Вісарыён Гарбук.

Генка паехаў у Віцебск працягваць вучобу. Хутка ён стане паэтам. Яго вершы часам будуць перадавацца па радыё, і гэта будзе выклікаць гонар у яго бацькі Лейбы. Калі ў местачковую краму прыбудзе кніга вершаў Генкі, Лейба купіць усе экзэмпляры і раздасць прыяцелям. Ён падапранецца, зробіцца іншым чалавекам.

Пад імем школьніка Змітрака ў аповесці выведзены будучы літаратурны крытык Дзмітрый Палітыка. Праз шмат гадоў ён пісаў:

«...Я еще раз переживаю свое прошлое. Я возвращаюсь на десятки лет назад... Наверное, у каждого человека есть такие Чашники, тот кусочек земли, откуда мы делаем первые шаги, откуда начинаются стежки-дорожки в большой мир. Эти первые впечатления всегда с нами...

Припоминается мне поэт в те далекие годы детства, когда наше местечко, пробужденное революцией, жадно тянулось ко всему новому. Любознательный мальчик, Релес воспринимал все это возвышенно, торжественно, поэтично. Раньше упоминалось о нашем "многоязычном детстве". Революция узаконила интернациональное братство нашего местечка. Свои первые стихи мы писали каждый на своем языке, но мы понимали

язык один другого. Русские, белорусы, поляки и евреи — мы были детьми одного времени, в одной колыбели качала нас бедность, и каждый из нас понимал одинаково со своим языком язык своих товарищей...»

П'еса «За кулісамі» раскрывае складаны лёс актрысы Уланскай, выхаванкі дзіцячага дома, якая доўгія гады нічога не ведала пра сваіх бацькоў і лічыла сябе рускай па нацыянальнасці. З часам яна даведаецца пра сваё яўрэйскае паходжанне. Дзеянне адбываецца ў 1950—1960-я гады. У артысткі Уланскай адбываецца ўнутраны разлад. Пазней гераіня змірыцца са сваім становішчам і стане на шлях актыўнай барацьбы з антысемітызмам.

Большасць твораў Рыгора Рэлеса мае рэальны фундамент, яны, як кажуць, з жыцця. Возьмем першае апавяданне, якое называецца «Гіта Шыліма». Перад чытачом, як жывая, устае заўзятарка спектакляў яўрэйскага тэатра Гіта з Курасоўкі. Гэтая жанчына наведвае тэатр кожную суботу.

«Неважно, какая шла постановка. Она ни разу не пропускала. Из-за этого ей приходилось по несколько раз смотреть один и тот же спектакль. Постоянное ее место было третье в первом ряду. Кассирша уже знала, что на субботний спектакль третье место в первом ряду следует держать для Гиты. И за это кассиршу награждала куском сладкого пирога, что Гита пекла в честь субботы». Прычым, пісьменнік не хавае ад чытача, што хоць Гіта і ведае на памяць некалькі малітваў, увогуле яна непісьменная. Яна не ўмее ні чытаць, ні пісаць не толькі па-яўрэйску, але і па-руску, і па-беларуску. Яшчэ ў пачатку апавядання мы даведваемся, што ў летні час Гіту з Курасоўкі можна бачыць з самага ранку запрэжанай у нешта накіраванай вазка, напоўненага гароднінай, садавінай і ягадамі, якія яна везла на Суражскі рынак.

Фабула апавядання ў тым, што гэтая заўзятарка спектакляў яўрэйскага тэатра становіцца своеасаблівым талісманам тэатра ў перадаванні гады. Распаведы артыста Цыкава пра суседку Гіту выклікалі ў калектыву тэатра немалую да яе цікавасць. Гіта ім так запамнілася, што нават у гады Вялікай Айчыннай вайны, калі тэатр быў эвакуіраваны ў Новасібірск, час ад часу яе ўспаміналі. Непакоіліся, ці не загінула яна

ў Мінскім гета, не паспеўшы эвакуіравацца з-за таго, што не хацела расстацца з гаспадаркай.

Калі тэатр вярнуўся ў Мінск, пра Гіту нічога не было чуваць. Ішлі ўжо першыя спектаклі, але ніхто не бачыў гэтай жанчыны на яе любімым месцы. Прайшло два месяцы. Надышла зіма. Суботнім вечарам, як звычайна, ставіўся спектакль. Тут дамо хіба слова самому пісьменніку.

«Вдруг перед самым началом за кулисами поднялся шум.

— Гита явилась! Гита!

— Не может быть, — сомневались артисты.— Видно обознались.

— Да вон она сидит на своем месте!

— В чулках?

— Нет, в здоровенных солдатских ботинках.

Все бросились к занавесу и, отталкивая друг друга, потянулись к щелке. Каждому хотелось воочию убедиться, что это именно она.

Гита сидела в том же платье (чорнай аксамітавай сукенцы старамоднага фасону. — Э.І.). На груди медали. Лицо загоревшее...

...В этот вечер шла премьера "Тевье-молочник". Артисты играли как никогда вдохновенно. Гита сидела взволнованная. Из глаз ее катились слезы».

Той, хто прачытае гэта апавяданне, даведаецца, што ў канцы пастаноўкі заслужаная артыстка Юдыф (размова ідзе пра заслужаную артыстку Беларусі Юдыф Саламонаўну Арончык. — Э.І.) сышла са сцэны, падышла да Гіты і падарыла ёй букет гваздзікоў, які атрымала ад глядачоў за цудоўнае выкананне ролі Бейлкі ў спектаклі.

Усё апавяданне «Гіта Шыліма» прасякнута пачуццямі гуманізму і аптымізму.

Перад намі адно з апавяданняў кнігі, якое мае назву «Стары знаёмы». Яго галоўны герой Захар Дубенцыер з вёскі Дараганавы нагадвае нам Тэўе-малочніка. Хоць дзеянне адбываецца ў іншы час, але сямейная сітуацыя падобная.

У Захара тры дачкі. Па-рознаму складваюцца іх лёсы, а бацька рэагуе на бедствы кожнай з іх вельмі суб'ектыўна.

Галоўным героем апавядання «Партрэт» з'яўляецца вядомы яўрэйскі мастак Лазар Саулавіч Ран. У Рэлеса яго прозвішча зменена. Прачытаўшы гэта апавяданне, можна даведацца пра гісторыю адной з карцін Рана.

У 1948 годзе пачынаюцца ганенні на яўрэйскую культуру і асабліва пісьменнікаў, што пішуць на ідыш. Рыгора Рэлеса звальняюць з рэдакцыі часопіса «Вожык» «па ўласным жаданні», а пасля выключаюць з Саюза пісьменнікаў з фармулёўкай «за пасіўнасць». Для пісьменніка надыходзяць цяжкія дні. Ён ператварыўся ў беспрацоўнага без сродкаў да існавання. Нават дворнікам у домакіраўніцтва яго ўзяць адмовіліся.

У гэты час на дапамогу Рэлесу прыйшоў Янка Брыль. Па яго просьбе рэдакцыя часопіса «Вожык» давала Рэлесу дадому апрацоўваць лісты чытачоў, і за гэта хоць трохі ды плацілі.

З вялікімі цяжкасцямі пры дапамозе знаёмства Рыгору Львовічу ўдалося ўладкавацца ў друкарню звершчыкам ў карэктарскай з акладам 60 рублёў у месяц. Прыбіральшчыца атрымлівала 70 рублёў.

Трагічныя для сябе дні 1948 года Рыгор Рэлес пераносіць у апавяданне «У новым асяроддзі». Правобраз галоўнага героя — карэктара Яфіма Сарокіна — сам аўтар. Пісьменнік расказвае пра невялікі калектыў карэктараў аднаго выдавецтва. Тут працуюць пераважна жанчыны, уважлівыя, строгія і адказныя. І вось у гэтакі жаночы асяродак трапляе карэктар Яфім, па натуре чалавек ціхі і ўдумлівы. З-за свайго спакойнага характару давялося яму шмат перажыць — іроніі, падколкі, службовыя непрыемнасці. Але варта было яму захварэць, як калектыў карэктараў адразу прадэманстраваў заклапочанасць, увагу і чуласць. На рабоце было ўсё: і непрыемнасці, і прыдзіркі. Але ў бядзе чалавека пакідаць нельга. Ён не павінен адчуваць горычы адзіноты. На гэтым простым жыццёвым факце пісьменнік паказвае перавагі калектывізму над індывідуалізмам. Гэты твор густа населены героямі. Чытач сустрэнецца і з уедлівай карэктаркай Ганнай Міронаўнай, і з былой актрысай Соф'яй Міхайлаўнай, і з Воляй, якая не паступіла ў медыцынскі інстытут, і з новенькай карэктаркай Тоняй, якая дзякуючы падтрымцы Яфіма Сарокіна працуе з большай энергіяй і ахвотай. Гэтае апавяданне больш нагадвае маленькую аповесць, дзе пісьменніка цікавяць не пейзаж і партрэт, а стасункі герояў.

Асаблівае месца ў кнізе Рыгора Рэlesa займае нарыс «Лёс кагорты», прысвечаны трагічнаму лёсу настаўнікаў і саратнікаў — яўрэйскіх пісьменнікаў Беларусі, рэпрэсіраваных у 1930—1940-я гады і загінулых на франтах Вялікай Айчыннай вайны ці ад рук катаў у гета.

Вялікая заслуга Рыгора Рэlesa перад яўрэйскай літаратурай Беларусі ў тым, што ён узнаўляў добрую памяць пра яўрэйскіх пісьменнікаў. Я бачу ў гэтым грамадзянскі подзвіг.

Ужо ў 1949 годзе ў зборніку «Мы іх не забудзем» з'яўляюцца артыкулы Рэlesa «Леў Талалай», «Рува Рэйзін», «Генадзь Шведзік», «Сямен Ляльчук». Не прайшоў толькі адзін артыкул — пра рэпрэсіраванага, а потым загінулага на фронце за вызваленне роднай яму Беларусі Элю Кагана. У 1960—1990-я гады ў часопісах і газетах рэспублікі, а таксама часопісе «Советиш Геймланд» былі надрукаваны артыкулы Рыгора Львовіча пра Элю Кагана, Цодзіка Даўгапольскага, Ізю Харыка, Маісея Кульбака, Зэліка Аксельрода, Рувіма Рэйзіна, Генрыха Шведзіка, Сямёна Ляльчука і іншых.

Рэквіемам рэпрэсіраваным і загінулым у вайне пісьменнікам стаў артыкул «Праз скрыжаваны агонь. Аб лёсе яўрэйскай літаратуры ў Беларусі», надрукаваны ў восьмым нумары часопіса «Полымя» за 1995 год. Прапанаваны ў рэцэнзуемай кнізе адзіны нарыс «Лёс кагорты» — гэта сплаў аналізу творчасці саратнікаў, якія сталі ахвярамі беззаконня і фашызму.

Апавяданні і навелы, уключаныя ў кнігу «У краі светлых бяроз», запамінаюцца не толькі таму, што напісаны яны на сапраўдным і цікавым жыццёвым матэрыяле, але і таму, што яны пранізаны мудрасцю, што яны павучальныя ў найлепшым разуменні гэтага слова.

На жаль, некаторым творам Рыгора Рэlesa ўласцівыя недасказанасць і расцягнутасць дзеяння. Асабліва гэта відаць у апавяданнях «Удовачка» і «У шторм». І яшчэ: на асобных старонках кнігі сустракаюцца прыкрыя абдрукоўкі. Але гэта прыватнасці.

Пісьменнік нарадзіўся на беларускай зямлі, якую любіў усё жыццё. І невыпадкова назваў кнігу «У краі светлых бяроз». Я добра ведаў Рыго-

ра Львовіча, амаль пятнаццаць гадоў. Нягледзячы на выключную адданасць ідышу і яўрэйскай літаратуры ён быў інтэрнацыяналістам, схіляў галаву перад «Праведнікамі народаў свету» — жыхарамі Беларусі, якія, рызыкуючы сваім жыццём і жыццём сваіх родных, ратавалі беларускіх яўрэяў у гады Вялікай Айчыннай вайны.

Менавіта павагай да беларускага народа і беларускай культуры прасякнуты яго верш «Лявоніха», напісаны ў 1963 годзе:

Погляди-ка Нохим, погляди, папаша
Как Марина-Мера «Лявониху» пляшет!

Красные сапожки, юбка из холстинки.
Ленты так и выются в косах у Маринки.

Рядом с ней Микола в шёлковой рубаше —
Из гнезда родного вылетели птахи.

На сердце отрадно у Агаты старой —
Ой, нашёл сыночек девушку под пару!

А кругом все гости хлопают в ладоши:
Хороша Маринка! И жених хороший!

Тут и я метнулся да сорвался с места:
Ой, хорош Микола! Хороша невеста!

Братья дорогие, я от вас не скрою —
Мне наш «Фрейлэхс»¹
Снится по ночам порою.

Но, пожалуй, всё же больше мне по вкусу
Танец этот славный — танец белорусский.

Пераклад з ідыш Н. Горскай

Таленавітага паэта, празаіка і публіцыста не стала 18 верасня 2004 года — на 92-м годзе жыцця.

У красавіку 2016 года Рыгору Рэлесу споўнілася б 103 гады. ■

¹ Яўрэйскі вясельны танец. (Заўвага аўтара.)